

Олена БАЛУХТІНА

Свічні заводи православної церкви на півдні України кінця XIX – початку XX ст.

*Проаналізовано діяльність свічних заводів у масштабах південно-українських губерній; встановлено механізм реалізації їхньої продукції; визначено прибуток від їх промислової діяльності.
Ключові слова: православна церква, свічні заводи, прибуток, єпархія, Південь України.*

В сучасних дослідженнях історії православної церкви вагоме місце займають питання її господарської діяльності, в першу чергу землеволодіння та землекористування. Поза увагою науковців залишаються підприємства, які задовольняли потреби всіх: від простих віруючих до парафій та єпархіального керівництва. Мова йде про свічні заводи та їх існування на теренах Південної України, в результаті діяльності яких церква набула достатнього досвіду організації виробництва.

Актуальність питання зумовлена необхідністю дослідження історичного досвіду та порівняння його з сучасною господарською діяльністю церкви в цьому напрямі.

Зазначимо, що наукових праць, присвячених вивченню діяльності свічних заводів немає. Матеріал статті побудований лише на джерелах та дореволюційній літературі, що зберігаються в Державних архівах Дніпропетровської, Одеської та Херсонської областей. Статистичні відомості дають багатий статистичний матеріал про обсяги виробництва та об'єми продажу^{1,2}. Завдяки довідковій літературі, до якої відносяться «Памятные книжки...»^{3,4}, вдалося відстежити в динаміці розвиток свічних заводів Катеринославської єпархії. Заслужують на увагу щорічні звіти зі свічних операцій, що постійно публікувалися на сторінках єпархіальних відомостей^{5,6,7}.

Метою цієї статті є дослідження діяльності свічних заводів Півдня України наприкінці XIX – на початку XX ст.

У кожній губернії існували свічні заводи, продукція яких розповсюджувалася через єпархіальні склади та свічні лавки. Ці підприємства завжди були дуже рентабельними та приносили православної церкві великі прибутки. Контроль за їх діяльністю здійснювався через єпархіальне керівництво. Існували єпархіальні попечительства над свічними операціями, звіти про діяльність яких обов'язково друкувалися у місцевих єпархіальних відомостях.

Найменше даних маємо з Таврійській губернії, де у 1888 р. діяло два свічних заводи у Сімферополі та Перекопі⁸. З Херсонській губернії, крім кількості заводів, маємо дані про кількість працівників та суму виробництва, які представлені в табл. 1.

Таблиця 1

Свічні заводи Херсонської губернії у 1900 р.

(Ведомость о распределении земли по угодьям в Херсонской губернии за 1900 г. – Херсон, 1901. – С. 1)

<u>Місцезнаходження</u>	<u>Кількість заводів</u>	<u>Сума виробництва (у крб.)</u>	<u>Кількість робітників</u>
м. Херсон	2	1500	2
м. Олександрія	1	900	2
м. Єлизаветград	2	12000	2
м. Тираспіль	2	1000	2
Всього по містах	7	15400	8
Єлизаветградський повіт	1	250	1
Всього по губернії	8	15650	9

Як видно з таблиці 1, із діючих в Херсонській губернії на 1900 р. восьми заводів (7 – в містах та 1 – в повіті), на яких працювало лише 9 осіб, найбільшими були два заводи в Єлизаветградському повіті.

Переважна більшість цих підприємств діяло в Катеринославській губернії. Не враховуючи російські землі (м. Нахичевань, м. Ростов, посад Азов), які входили до 1887 р. до її складу, свічні заводи були у таких містах:

- а) Катеринослав (у 1864 р. – 7, у 1867 р. – 11, у 1909 р. – 2);
- б) Бахмут (у 1864 р. – 5, у 1867 р. – 6);
- в) Луганськ (на території ливарного заводу) (у 1864 р. – 20, у 1867 р. – 2);

г) Нікополь (лише у 1867 р. – 3) ^{9,10}.

Згодом, на початку ХХ ст. з'явилися ці підприємства у Новомосковському, Павлоградському, Слово'яносербському та Маріупольському повітах. Загалом у 1864 р. діяли 32 заводи, у 1867 р. їх стало 22, а на 1909 р. залишилося лише 8, на яких працювали 56 чоловік. При цьому свічок було вироблено на 638953 крб. на рік¹¹. Відбувалася концентрація заводів, потужність яких зростала з роками.

Маємо дані, які підтверджують тезу про те, що продукція свічних заводів реалізовувалася не лише на території своєї єпархії. Збереглися, наприклад, відомості про те, що херсонські заводи направляли свічки в Камчацьку духовну консисторію¹². У Катеринославі поряд з випуском свічок на одному зі свічних підприємств відбувалася торгівля вином – 8 крб. за відро, 50 коп. за пляшку¹³.

Визначимося з чистим свічковим прибутком по губерніях, проаналізувавши дані звіту Обер-прокурора Св. Синоду за 1914 р. По південноукраїнських губерніях цей дохід визначався так: 720458 крб. в Катеринославській, 435767 крб. в Херсонській та 385735 крб. – в Таврійській¹⁴. В межах України їх частка складала 38%. Крім того, найбільшим по Україні цей прибуток був саме у Катеринославській губернії. В цілому по імперії більшими були лише доходи Московської (819183 крб.) та Петроградської (1000681 крб.) єпархій.

З цих надприбутків кожна єпархія левову частку в обов'язковому порядку повинна була виділяти на рахунок попечительства, яке допомагало бідним, вдовам та сиротам із духовних. Зазначимо, що для кожної єпархії цей відсоток виплат був різним. Так, Херсонська єпархія в 1872 р. із чистого прибутку свічного капіталу, що складав 16 966 крб., відрахувала 2 485 крб., або 14,6%, а в 1895 р. – з прибутку у 284 884 крб. вираховували суму в 25000 крб., або 8,77%^{15,16}. За 25 років сума виплат на бідних, які мали духовне звання, зросла в 10 разів, а чистий свічний дохід виріс у 16,5 разів. Додамо, що сума цих виплат постійно зростала й у 1899 р. вона становила вже 37 690 крб.¹⁷.

Як уже зазначалося, реалізація продукції цих заводів відбувалася через єпархіальні склади та свічні лавки. Останні були майже при всіх соборах^{18,19}. Як тільки закривалися

лавки, одразу повставало питання про те, де закуповувати свічки парафіям. В Державному архіві Одеської області зберігся указ єпископа Херсонського і Одеського Никанора від 1848 р. про заборону купівлі свічок у підприємців, особливо в євреїв, а лише у свічних лавках. Викликаний він тим, що серед церковних старост дійсно існувала така практика, адже ціну ці підприємці пропонували нижчу. Старости часто керувалися саме економічною вигодою²⁰, тож єпархіальне керівництво вимушене було через благочинного здійснювати контроль за реалізацією свічок через свічні лавки.

Ціни на свічки залежали від їх розміру та якості. Впливало на них ще й розташування свічної лавки відносно самого заводу.

Таблиця 2

Ціни на свічки в свічних лавках Херсонської єпархії у 1873 р.

(Херсонские епархиальные ведомости. Официальный отдел. – 1872. – №15. – 15 сентября. – С. 828)

Назва лавки	Білі (за пуд) (у крб.)	Жовті (за пуд) (у крб.)
Одеська	32	28
Херсонська	32,40	28,40
Миколаївська		
Ново-Воронцовська		
Тираспільська		
Врадівська	32,80	28,80

Саме Владівська лавка знаходилася в Ананьївському повіті, де не було свого свічного заводу, а до інших було далеко. Тому в ціну свічок були закладені транспортні витрати на їх доставку з заводу.

Дані про ціни на свічки на самих свічних заводах маємо лише за 1894 та 1895 рр. Так, у 1894 р. білі свічки коштували 26,20 крб., а у 1895 р.: білі – 25,77 крб., жовті – 26,25 крб. за пуд²¹. Очевидно, що на самих заводах свічки ставали з роками дешевшими через зростання обсягів виробництва. Чи змінювалися від цього ціни у свічних лавках – нам поки що невідомо.

На закінчення проаналізуємо звіт Херсонського попечительства, опублікований в 1901 р. «Херсонскими епархиальными ведомостями» та представлений в табл. 3.

Баланс підприємства	Сума (у крб.)
Актив	
1. Готівкою	48349,97
2. Відсоткових паперів	11471,40
3. Рухомого майна	17300
4. Свічних та інших матеріалів свічного виробництва	281622,09
5. Боргів на різних установах та особах	12651,33
Всього	371394,79
Пасив	
1. Заставних з поставки воску	10494,90
2. Борг постачальникам воску у грошах та матеріалах	4072,49
3. Борг за висланий у грудні білий несучений папір	416,22
4. Чистого свічного капіталу, що залишився на 1900 р. в матеріалах, майні, боргах та готівкою	320411,18
Всього	371394,79

На основі цього звіту зробимо висновки про наявність: а) в обігу великої кількості готівки, на яку потім купували цінні папери та вкладали у виробництво; б) великої кількості нереалізованої продукції, існувала практика відпускання свічок у борг; в) часткової закупівлі матеріалів для виробництва у борг; г) великого свічного капіталу та величезних прибутків від свічних операцій в цілому.

Церква завжди підтримувала існування й інших видів підприємництва, які приносили їй прибутки, що стане предметом наших подальших наукових розвідок.

¹ Сборник по текущей статистике за 1887–1888 гг. Издание Таврической губернской земской управы. – Симферополь: Тип. газеты «Крым», 1888.

² Ведомость о распределении земли по угодьям в Херсонской губернии за 1900 г. – Херсон: Тип. О.Д.Ходушиной, 1901.

³ Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1864 г. Издание Екатеринославского губернского стат. комитета. – Екатеринослав: Тип. Я.Чаусского, 1864. – 146 с.

⁴ Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1867 г. Ч. II. Издание Екатеринославского губернского стат. комитета. – Екатеринослав: Тип.

- Я. Чаусского, 1867. – 361 с.
- ⁵ Херсонские епархиальные ведомости. Официальный отдел. – 1872. – №15. – 15 сентября. – С.725-828.
- ⁶ Херсонские епархиальные ведомости. Официальный отдел. – 1901. – №5. – 1 марта. – С.94-95.
- ⁷ Екатеринославские епархиальные ведомости. Официальный отдел. – 1901. – №30. – 21 октября. – С.435.
- ⁸ Сборник по текущей статистике... С. 29.
- ⁹ Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1864 г... С. 109.
- ¹⁰ Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1867 г... – С. 250.
- ¹¹ Обзор Екатеринославской губернии за 1909 г. – Екатеринослав: Тип. губернского правления, 1910. – С. 87.
- ¹² Херсонские епархиальные ведомости. Официальный отдел. – 1897. – №17. – 10 октября. – С. 297-317.
- ¹³ Екатеринославские епархиальные... С. 435.
- ¹⁴ Всеподданный отчет обер-прокурора Св. Синода по ведомству духовного православного исповедания за 1914 г. – СПб., 1915.
- ¹⁵ Херсонские епархиальные ведомости... – 1872. – №15. – 15 сентября. – С. 726.
- ¹⁶ Херсонские епархиальные ведомости... – 1897. – №17. – 10 октября. – С. 297.
- ¹⁷ Херсонские епархиальные ведомости... – 1901. – №5. – 1 марта. – С. 94.
- ¹⁸ Херсонские епархиальные ведомости... – 1872. – №15. – 15 сентября. – С. 728.
- ¹⁹ Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. 37. – Оп. 2а – Спр. 584. – Арк. 5. – 188 арк.
- ²⁰ ДАОО. – Ф. 198. – Оп. 1. – Спр. 94. – Арк. 23. – 556 арк.
- ²¹ Херсонские епархиальные ведомости. Официальный отдел. – 1897. – №17. – 10 октября. – С.300.

SUMMARY

Balukhtina Olena

Candle factories of Orthodox church in the southern Ukraine of the end 19th – beginnings of 20th century

Activity of candle factories in scales of the South Ukrainian provinces is analyzed; their profitableness and the mechanism of realisation of production is established; the income on their industrial activity is defined.

Keywords: orthodox church, candle factories, income, a diocese, the South of Ukraine.